

KEATS EN HAZLITT ¹

DOOR

Dr. W. SCHRICKX

lid der Maatschappij

Dat Hazlitt, in de jaren 1815-1820 — de vijf jaar gedurende welke Keats zich ontwikkelde tot een der grote dichters uit de wereldliteratuur — een diepe invloed op Keats heeft geoefend, werd reeds meermaals beklemtoond, en verscheidene artikels werden aan het probleem gewijd ². Nochtans zijn er nog enkele belangrijke aspecten van de relaties tussen deze twee schrijvers die in een nieuw daglicht kunnen worden gesteld. In wat we hier zullen uiteenzetten is het onze bedoeling, in de eerste plaats, na te gaan hoe Hazlitt erin geslaagd is, de diepe bewondering die Keats aanvankelijk voor Wordsworth voelde, te doen verkeren in een veel genuanceerder beoordeling van zijn grote voorganger; en, in de tweede plaats, te bepalen in welke opzichten Hazlitt de Keatsiaanse opvatting van de poëzie heeft gedetermineerd. Het materiaal waarop onze uiteenzetting is gesteund, bestaat hoofdzakelijk uit gegevens die we aan de briefwisseling van Keats ontlezen.

Een oppervlakkige lectuur van deze briefwisseling leert ons reeds, dat Hazlitt de enige belangrijke tijdgenoot is waartegen nooit enig bezwaar wordt geopperd. Nooit klinkt er enig wantrouwen in de toon waarop Keats over Hazlitt spreekt, terwijl zijn waardering voor Wordsworth en Coleridge, zijn twee meest eminente voorgangers, zich belangrijk wijzigt en een lichtelijk spottende toon niet zelden in zijn oordeelvellingen doorbreekt. Het is evenwel noodzakelijk op onze hoede te zijn wanneer we de uitspraken van Keats beoordelen, want de wijze waarop hij zich uitlaat zal meer dan eens afgestemd zijn op wat zijn correspondenten welgevallig kan zijn. Dat Keats kritischer wordt tegenover Coleridge en Wordsworth, is voor een deel te wijten aan zijn intiemer geestelijk contact met deze twee dichters, maar ook en

(1) Dit is de tekst van een openbare les (Aggr. H.O.) op 7 mei 1956 uitgesproken in de Aula van de Rijksuniversiteit te Gent.

(2) Zie C. L. FINNEY, *The Evolution of Keats's Poetry* (Cambridge Mass., 1936), pp. 237-43 en 342-3; H. E. BRIGGS, « Two Notes on Hazlitt and Keats », *PMLA*, LIX (1944), 586-8 en C. D. THORPE, « Keats and Hazlitt: A Record of Personal Relationship and Critical Estimate », *PMLA*, LXII (1947), 487-502. Voor een volledige Keats-bibliografie, zie J. R. MACGILLIVRAY, *A Bibliography and Reference Guide* (Univ. of Toronto Press, 1949).

vooral, we zullen het weldra zien, aan het feit dat Hazlitt in zijn geschriften er met nadruk had op gewezen, dat Coleridge en Wordsworth hun jeugdige romantische idealen hadden vaarwel gezegd om te verzinken in een gemakkelijk burgerlijk idealisme, en een soort van poëzie te schrijven die niet meer was dan een opium voor de conservatieve elementen van de maatschappij. De bewondering die Keats van in den beginne voor Hazlitt koesterde, is daarentegen voor een deel te verklaren uit het feit, dat Keats zich voor het intellectueel leven van zijn tijd begon te interesseren op het ogenblik, dat de litteraire faam van Hazlitt zich gaandeweg consolideerde.

William Hazlitt werd geboren in 1778 en genoot, evenmin als Keats, een formele opvoeding. Zoals de meeste jonge kunstenaars van zijn generatie kwam hij onder de bekoring van Coleridge en na een bezoek aan de dichter, dat hij in enkele heerlijke bladzijden heeft beschreven, legde Hazlitt zich definitief op de literatuurbeoefening toe en zei vaarwel aan de schilderkunst, waarmee hij eens had gehoopt de wereld te veroveren. Maar naast de literatuur interesseerde Hazlitt zich gepassioneerd voor de politiek. Het merkwaardige bij hem is echter dat hij in al zijn openbare, en ook in zijn louter litteraire bedrijvigheid, gedreven werd door een sterke aanhankelijkheid aan de beginselen van de Franse Revolutie. Hierdoor is het dan ook te verklaren, dat hij geen gelegenheid liet voorbijgaan om de eerste generatie romantische dichters, *in casu* Wordsworth, Coleridge en Southey, in te scherpen, dat zij hun jeugdige revolutionaire idealen hadden verzaakt. Toen iedereen het normaal vond dat de litteraire tribune werd ingenomen door vaderlandlievende dichters en schrijvers, of op zijn minst neutralen, stond Hazlitt alleen in zijn onwankelbare trouw aan het republikeins ideaal. De geest van tegenspraak was bij hem zo diep ingeworteld dat hij ook, in tegenstelling met zijn tijdgenoten, een diepe verering voelde voor de figuur van Napoleon en zijn gevoelens in dit opzicht niet verheelde. Hazlitt stond in zijn opvatting alleen tegenover velen, zoniet allen, op een ogenblik dat het veel gemakkelijker zou zijn geweest zijn huik naar de wind te hangen. Indien Hazlitt over minder litteraire talenten had beschikt, zouden de gevestigde kunstenaars hem stilzwijgend hebben kunnen voorbijgaan en zou de figuur van Hazlitt vanzelf de vergetelheid zijn ingegaan, maar nu moest men met hem rekening houden. Hij was echter niet uitsluitend om litteraire kritiek begaan en stelde met voorliefde het gemis aan innerlijke samenhang in de dichterlijke ontwikkeling van zijn tijdgenoten aan de kaak. Bij herhaling beklaagde hij zich over het teleurgaan van de tijd van de Franse Revolutie,

waarvan de bezielende kracht mooi door Wordsworth werd vastgelegd in de dikwijls geciteerde verzen:

Bliss was it in that dawn to be alive,
But to be young was very heaven !

Wat de kritische geschriften van Hazlitt zelf betreft, deze worden gekenmerkt door een onfeilbaar taal- en stijlgevoel en ze worden gedomineerd door een enthousiaste en energieke toon die we nog het best met één van Hazlitt's geliefkoosde termen, namelijk *gusto* kunnen aanduiden.

Dat Keats sterk getroffen was geworden door het *gusto* van Hazlitt, blijkt duidelijk uit de passage waarin we Hazlitt's naam voor het eerst in de briefwisseling van Keats aantreffen. Op 9 maart 1817 schrijft hij aan John Hamilton Reynolds, een jeugdig dichter en geestverwant, dat de kritiek die Reynolds op zijn eerste gedichten heeft uitgebracht hem zeer is bevallen, wat hem de volgende uitroep ontlokt: « It's the finest thing by God — as Hazlitt would say »³. Wanneer we de volgende maal iets over Hazlitt vernemen, vertelt Keats ons, dat de criticus het had ondernomen Robert Southey, de Poet Laureate, af te takelen. Op 10 mei 1817 schrijft Keats aan Leigh Hunt, de bekende uitgever van het avant-garde weekblad *The Examiner*: « I must mention Hazlitt's Southey — O that he had left out the grey hairs! Or that they had been in any other Paper not concluding with such a Thunderclap — that sentence about making a Page of the feelings of a whole life appears to me like a Whale's back in the Sea of Prose » (pp. 22-5). Hazlitt had, in de eerste maanden van 1817, Southey's pamflet *A Letter to William Smith, Esq. M.P.* besproken in een reeks van drie artikels voor *The Examiner* en de juist geciteerde passage slaat op de eerst verschenen recensie. De *Letter to William Smith* had Southey geschreven naar aanleiding van de nieuwe publicatie van zijn republikeins drama *Wat Tyler*, dat zonder medeweten van Southey herdrukt was geworden. Hazlitt, men zal het begrijpen, zag hier de kans klaar om de Poet Laureate, voorvechter van het Tory Engeland uit die dagen en heftig vijand van wie men in Engeland toen smalend de « Corsikaan » noemde, er duchtig van langs te geven, omdat hij de revolutionaire doctrines van zijn jeugd de rug had toegekeerd. Karakteristiek voor de commentaar van Keats is weer het enthousiasme waarmee de artikels van Hazlitt worden

(3) KEATS, *The Letters*, ed. M.B. Forman (Oxford, 1935, herdr. 1948), p. 14. Verwijzingen naar de brieven zullen onmiddellijk tussen haakjes na elk citaat aangegeven worden.

begroet en dat Keats zich laat gaan in wat zijn bewonderaars enkele jaren later een rodomontade zouden noemen⁴. Zo groot was zijn geestdrift dat hij drie dagen later, op 13 mei, het in een brief aan de schilder Benjamin Robert Haydon nog heeft over het « tremendous Southean article » (p. 31). Hazlitt verdwijnt nu ongeveer drie maanden uit de briefwisseling van Keats. Op 21 september 1817 vernemen we echter, dat Keats de essays van Hazlitt heeft gelezen wanneer hij aan zijn vriend Reynolds de vraag stelt: « How is Hazlitt? We were reading his Table last night. I know he thinks himself not estimated by ten People in the World — I wish he knew he is » (p. 48). « His Table » slaat op *The Round Table*, een verzameling van twee en vijftig essays, waarvan er twaalf door Leigh Hunt waren geschreven en die in het begin van 1817 werden gepubliceerd. H.E. Briggs heeft aangetoond, dat *The Round Table* de gedachtengang van de brieven van Keats hier en daar heeft bepaald. Willen we nu verklaren waarom het oordeel van Keats over Wordsworth onderhevig is aan belangrijke wijzigingen en waarom zijn uitingen gedifferentieerd zijn naar gelang de correspondent waartoe hij zich richt, dan zal het nodig zijn, voor de jaren die ons aanbelangen, de betrekkingen tussen Keats, Hazlitt, en de schilder Benjamin Robert Haydon te verduidelijken.

Keats was een zeer impulsieve natuur in wiens gemoed telkens een zeer intens enthousiasme losbrak, wanneer een hem totnogtoe onbekend kunstenaar in zijn persoonlijke vriendenkring werd opgenomen. Met al de intensiteit van zijn fijngevoelige ziel zocht Keats naar het schoonheidsbeginsel, « the principle of beauty », in al wat hem omringde en kennismaking met een nieuw kunstenaar bracht hem in een staat van opwinding die geheel buiten verhouding is met de rang die de tijd, die onverbidde waardemeter, aan Keats' broeders in Apollo heeft toegekend. Maar hoe onbelangrijk de inspirators ook gebleken zijn, toch was de inspiratorische kracht van nieuwe contacten uitermate sterk. Denken we maar aan Charles Cowden Clarke, aan wiens vriendschap met Keats we het beroemde sonnet *On First Looking into Chapman's Homer* te danken hebben, een gedicht dat omstreeks oktober 1816 werd geschreven. Wanneer enkele maanden later Keats een jong dichter, George Felton Mathew, leert kennen, zet hij zich onmiddellijk aan het schrijven van gezelschapsverzen om de familieleden van zijn vriend te behagen. Ook Leigh Hunt oefende aanvankelijk op Keats een wonderlijke bekoring uit, maar het was een geestelijk contact dat achteraf gezien helemaal niet voordelig

(4) Zie R. GITTINGS, *John Keats: The Living Year* (Londen, 1954), p. 3.

bleek uit te vallen, want zijn eerste dichtbundel, die onder de titel *Poems* in het begin van 1817 verscheen, werd door de critici veroordeeld als « Poetry of the Cockney School ». Naarmate hij de mensen beter leerde kennen, nam Keats' enthousiasme wel af maar dit scheen hem er nog meer toe aan te zetten nieuwe stimulansen te zoeken. In zijn eerste scheppingsjaren schijnt het wel, alsof Keats dan alleen in staat was sublieme poëzie te scheppen, wanneer geestdriftige bewondering voor anderen hem in een soort scheppingsroes had gebracht. Het is kenschetsend voor zijn rusteloos zoeken naar wie het hoogste presteerde in de kunst, dat, naarmate hij zich van Hunt afkeerde, hij zich meer begon aangetrokken te voelen tot de schilder Benjamin Robert Haydon.

Haydon, die zowat tien jaar ouder was dan Keats, was een schilder met hooggestemde aspiraties. Hij schilderde vooral historische, groots opgezette taferelen, zoals we die iets later beter kennen uit de Franse romantische schilderschool, bijvoorbeeld uit de doeken van Delacroix. Haydon ontwierp schilderijen van zodanig reusachtige afmetingen, dat ze bijna nergens konden worden opgehangen. Het ontbrak hem echter aan werkelijk talent en hij werd daarenboven in zijn streven nog gehinderd door een bestendig geldgebrek en verder door een oogziekte, die hij in zijn jeugd had opgedaan. Zoals Keats en Hazlitt echter was hij een gepassioneerd en lichtelijk pathetisch kunstenaar, vol grootse plannen om de tempels van de faam te veroveren. In 1816 was de figuur van Haydon in het brandpunt van de publieke belangstelling komen te staan, want samen met Hazlitt had hij een felle campagne gevoerd om de autoriteiten te bewegen de beroemde Elgin Marbles aan te kopen. Keats, zoals altijd, was enthousiast toen hij het nieuws van de aankoop vernam, ging het beeldhouwwerk bewonderen en schreef het mooie sonnet *On Seeing the Elgin Marbles*. Waren Hazlitt en Haydon het eens geweest in hun campagne voor de aanschaffing van de Elgin Marbles, dan betekent dit niet, dat ze zeer goed met elkaar konden opschieten. We mogen niet vergeten dat het Hazlitt's oorspronkelijke bedoeling geweest was schilder te worden en dat hij daarom reeds enigszins in het vaarwater van Haydon was terecht gekomen. Hun rivaliteit werd daarenboven nog verscherpt door omstandigheden, die we weldra zullen belichten. Dat er tussen beide kunstenaars reeds een zekere wrijving bestond, leert ons het feit, dat Keats op 28 september 1817 aan Haydon schrijft over « the fault that you pointed out to me in Hazlitt — on the constringing and diffusing of substance » (p. 50), waaruit blijkt dat Haydon de bekwaamheid van Hazlitt als schilder had in twijfel getrokken.

Viel er totnogtoe in de briefwisseling van Keats geen afkeer voor litteraire kennismakingen te bespeuren, dan stellen we vast, dat hij voor de eerste keer, in oktober 1817, in een brief aan Benjamin Bailey, lucht geeft aan zijn verontwaardiging over het wederzijds onbegrip dat in de kunstenaarswereld van zijn tijd heerste. Hij schrijft: « I am quite disgusted with literary Men — and will never know another except Wordsworth — no not even Byron » (p. 52). De hele passage die hierop volgt geeft een suggestieve beschrijving van al de moeilijkheden, die zich onlangs in de artistieke milieus hadden voorgedaan. Merkwaardig is dat alleen Wordsworth nog gratie vindt in de ogen van Keats, terwijl hij tevens reeds goed op weg was om de oppervlakkigheid van Haydon te doorzien.

Het extract uit de brief van Bailey, dat we zojuist hebben besproken, dateert van 1817 en we vernemen eruit, dat de dichter het nog steeds de moeite waard vond Wordsworth persoonlijk te leren kennen. Hazlitt, evenwel, was reeds in 1814 begonnen de reputatie van Wordsworth te ondermijnen, toen hij de dichtbundel *The Excursion* had besproken voor *The Examiner*, en het is normaal te veronderstellen dat Keats reeds bepaalde geruchten daaromtrent had opgevangen. De recensies die Hazlitt schreef, werden later, in een enigszins gewijzigde vorm, opgenomen in *The Round Table* en daar moet Keats ze zeker hebben gelezen.

We kunnen ons vergissen, maar het lijkt ons waarschijnlijk, dat Wordsworth nog gespaard bleef van de afkeer voor litteraire mensen omdat Haydon, de schilder, bij Keats de bewondering voor Wordsworth nog levendig hield. Haydon wenste, om verschillende redenen, de vriend van Wordsworth te blijven. In de zomer van 1816 had Haydon Wordsworth persoonlijk ontmoet en hij had aan Keats beloofd, enkele van zijn gedichten aan Wordsworth over te maken bij wijze van introductie. Wordsworth zelf had de ijdelheid van Haydon gestreeld door hem een sonnet op te dragen in de kolommen van *The Champion* (4 februari 1816). Het is trouwens einde 1816, dat Keats een sonnet aan Haydon opdroeg waarin beurtelings Wordsworth, Hunt, en Haydon werden geprezen als de « Great spirits now on earth sojourning ». Verder is het maar al te begrijpelijk, dat Haydon weinig voelde voor het enthousiasme waarmee Keats Hazlitt's artikels ophemelde waarin Southey werd aangevallen. Op 13 mei 1817 had Keats zich tegenover Haydon verheugd over « tremendous Southean articles », maar wanneer we weten dat Haydon de maand te voren, op 7 april 1817, een brief van Wordsworth had gekregen waarin het volgende te lezen stond: « The miscreant

Hazlitt continues, I have heard, his abuse of Southey, Coleridge, and myself, in the *Examiner*. I hope you do not associate with the fellow; he is not a proper person to be admitted into respectable society», dan kunnen we best begrijpen dat Haydon de gevoelens van Keats hoegenaamd niet deelde. Haydon schreef terug aan Wordsworth:

My turn will come with Hazlitt, for he has the malignant morbidity of early failure in the same pursuit, I have had several side stabs about « great » pictures, & c., and the absurdity of Art ever existing in England, but he shall see, if he cuts me openly, it shall not be with impunity. In the Edinburgh Encyclopaedia, speaking of English Art, he mentioned every living painter now eminent, but me! By leaving me out, the blockhead, he made people remark it, and so he has, in fact, done me good. One night, when I saw him half-tipsy, and so more genial than usual, I said to him, « Why do you sneer so at the prospects of English Art? You know this is the country where it will next succeed ». « I dare say it will », he replied, « but what is the use of predicting success? »⁵

Wanneer we dergelijke taal horen, dan hoeft het ons ook niet te verwonderen, dat Haydon enkele maanden later de aandacht van Keats op de gebreken van Hazlitt had gevestigd. In zijn autobiografie, die in 1846 zestien jaar na de dood van Hazlitt verscheen, en nadat de tijd hem zijn persoonlijke rancunes had doen vergeten, heeft Haydon Hazlitt niet meer verguisd en hem recht laten wedervaren.

Aan Bailey had Keats dus meegedeeld, dat hij genoeg had van litteraire mensen. Enkele tijd later, in oktober 1817, richt hij zich weer tot dezelfde correspondent en bespreekt enkele passages uit Hazlitt's ronde-tafel-essays waarin de poëzie van Wordsworth onder de loupe werd genomen. Handelende over het gedicht *The Gipsies* zegt Keats het volgende: « It is a bold thing to say and I would not say it in print — but it seems to me that if Wordsworth had thought a little deeper at that Moment he would not have written the Poem at all — I should judge it to have been written in one of the most comfortable Moods of his Life — it is a kind of sketchy intellectual Landscape — not a search after Truth — nor is it fair to attack him on such a subject — for it is with the Critic as with the poet had Hazlitt thought a little deeper and been in a good temper he would never have spied an imaginary fault there » (p. 56). Keats wil hier zowel aan Wordsworth als aan Hazlitt het zwijgen opleggen en de

(5) Voor de citaten zie P.P. HOWE, *The Life of William Hazlitt* (Londen, 1947), pp. 205-6.

dichter schijnt zich onzeker te voelen aan wie van beiden hij nu zijn voorkeur zal schenken.

In de volgende brief aan Bailey, van 22 november 1817, en bevattende de befaamde zinsnede « O for a life of Sensations rather than of Thoughts! » (p. 68), worden we getroffen door het feit, dat Wordsworth door het wijsgerig karakter van zijn poëzie bij Keats een zeker gevoel van wrevel had opgewekt. Met zijn « O for a life of Sensations rather than of Thoughts! » trekt Keats inderdaad slechts de uiterste consequenties uit de theorieën van de eerste generatie van romantici, die aan het zinnelijk zowel als aan het wijsgerig karakter van hun lyriek aandacht hadden geschonken. De brief waarop we hier zinspelen begint met een overzicht van « the World's Quarrels » en Keats vertelt er in de loop van zijn relaas over Haydon het volgende: « As soon as I had known Haydon three days I had got enough of his character not to have been surprised at such a Letter as he has hurt you with » (p. 67).

Dat we de uitlatingen van Keats met een zekere omzichtigheid moeten interpreteren en dat ze niet altijd vertolken wat hij in volle oprechtheid bijvoorbeeld in een privé-dagboek zou hebben neergeschreven, blijkt uit een latere brief waarin Haydon opnieuw wordt geprezen en Hazlitt wordt geloofd voor de diepte van zijn smaak, zijn « depth of Taste ». Schrijvende naar Haydon, blikte Keats terug op de duur van zijn vriendschappelijke betrekkingen met de schilder en laat er zich op een lichtelijk verveelde toon over uit wanneer hij zegt: « Your friendship for me is now getting into its teens — and I feel the past. Also every day older I get — the greater is my idea of your achievements in Art: and I am convinced that there are three things to rejoice at in this Age — The Excursion Your Pictures, and Hazlitt's depth of Taste » (p. 79).

Deze bekentenis van bewondering voor Hazlitt dateert van begin januari 1818. Hoewel soms wel eens wordt beweerd, dat Keats reeds in 1816 persoonlijk met Hazlitt kennis had gemaakt tijdens zijn bezoeken aan Hunt te Hampstead, verkrijgen we alleen zekerheid omtrent hun persoonlijk contact in het jaar 1818. In de maanden januari en februari van dat jaar gaf Hazlitt een aantal lezingen over Engelse dichters in het Surrey Institution te Londen, en Keats woonde de meeste ervan bij. Ongelukkig miste hij de eerste lezing door zich in het uur te vergissen, maar hij ontmoette Hazlitt toen deze de voordrachtzaal verliet. Op zondag 18 januari 1818 dineerde hij samen met Haydon en Hazlitt, en werd daarna een regelmatig bezoeker van Hazlitt's lezingen. Kort nadat de voordrachten waren gehouden werden ze

gepubliceerd door Taylor en Hessey, de uitgevers die ook *Endymion*, de tweede dichtbundel van Keats uitgaven. Bij de lectuur van Hazlitt's *Lectures on the English Poets* zullen lezers van de twintigste eeuw nauwelijks enige kwaadaardige bedoeling bij Hazlitt merken, maar de tijdgenoten die persoonlijk Hazlitt hoorden spreken, dachten er anders over. Typisch is het oordeel van Henry Crabb Robinson, die in zijn dagboek noteerde dat hij wel veel genoegen aan de lezingen had beleefd, maar dat hij was «equally disgusted with the malignant spirit that broke through in the covert attack on Wordsworth. Without naming him, he was very abusive, reproaching modern poets for their vanity and incapacity of admiring and loving anything but themselves. He was applauded at this part of his lecture, but I know not whether he was generally understood»⁶.

Met het oordeel van Crabb Robinson voor ogen is het nu interessant te vernemen, wat Keats enkele dagen na de lezing waarover Crabb Robinson het heeft, schrijft aan zijn vriend Reynolds:

It may be said that we ought to read our Contemporaries — that Wordsworth & c. should have their due from us. But, for the sake of a few imaginative passages, are we to be bullied into a certain Philosophy engendered in the whims of an Egotist — Every man has his speculations⁷, but every man does not brood and peacock over them till he makes a false coinage and deceives himself. Many a man can travel to the very bourne of heaven, and yet want confidence to put down his half-seeing. Sancho will invent a Journey heavenward as well as any body. We hate poetry that has a palpable design upon us — and if we do not agree, seems to put its hand in its breeches pocket. Poetry should be great and unobtrusive, a thing which enters into one's soul, and does not startle it or amaze it with itself, but with its subject. — How beautiful are the retired flowers! how would they lose their beauty were they to throng into the highway crying out, «admire me I am a violet! — dote upon me I am a primrose! Modern poets differ from the Elizabethans in this... I will cut all this — I will have no more of Wordsworth or Hunt in particular... I don't mean to deny Wordsworth's grandeur and Hunt's merit, but I mean to say we need not be teased with grandeur and merit when we can have them uncontaminated and unobtrusive (pp. 96-7).

(6) Zie HOWE, *Life*, p. 220.

(7) Dat «speculation» heel dikwijls bij Keats «contemplation» betekent, werd aangetoond door J.M. MURRY, *Studies in Keats* (Oxf., 1930), pp. 93-7.

In de annalen van de letterkundige geschiedenis is het wellicht zelden voorgekomen, dat binnen zulke korte tijdspanne de waardering van een bepaald dichter voor een ander aan een zo radicale wijziging onderhevig was. Het is merkwaardig dat Keats zich geringschattend en misprijzend over Wordsworth uitliet, juist wanneer Hazlitt met zijn lezingen in januari had aangevangen. Daarbij werd de dichter ook nog sterk beïnvloed door de lectuur van de ronde-tafel-essays, die, zoals gezegd, ongeveer een jaar tevoren waren verschenen. Wat echter nog meer in het licht verdient te worden gesteld, is dat Keats ons de bezwaren van Hazlitt in een veel pregnanter vorm heeft geformuleerd en zo treffend, dat het nageslacht zijn uitspraken heeft beschouwd als bewijzen van zijn kritisch vermogen. Het is zonder twijfel omdat hij zijn ideeën met een aureool van dichterlijke metaforen heeft omhangen, dat ze zo geredelijk bij zijn bewonderaars ingang hebben gevonden. Luisteren we nu naar een paar extracten uit de recensies, die Hazlitt in *The Examiner* aan Wordsworth's *Excursion* wijdde, dan kan het ons niet ontgaan dat «egotisme» en «filosofie» de sleutelwoorden zijn waarmee Hazlitt, juist zoals Keats, in zijn brief aan Reynolds, de poëzie van Wordsworth kenschetst.

The *Excursion* may be considered as a philosophical pastoral poem, — as a scholastic romance... it is... not an account of the manners of rural life, but the result of the poet's reflections on it... His understanding broods over that which is 'without form and void', and 'makes it pregnant'. He sees all things in himself. He hardly ever avails himself of remarkable objects or situations, but, in general, rejects them as interfering with the working of his own mind, as disturbing the majestic current of his own feelings⁸.

To him the great and the small are the same ; the near and the remote ; what appears, and what only is. The general and the permanent, like the Platonic ideas, are his only realities. All accidental varieties and individual contrasts are lost in an endless continuity of feeling, like drops of water in the ocean-stream ! An intense intellectual egotism swallows up every thing.

Either from the predominant habit of his own mind not requiring the stimulus of outward impressions, or from the want of an imagination teeming with various forms, he takes the common every-day events and objects of nature, or rather seeks those that are the most simple

(8) Voor de citaten die volgen zie W. HAZLITT, *Collected Works*, ed. P.P. Howe (Londen, 1930), Vol. IV, pp. 112-3, 120.

and barren of effect ; but he adds to them a weight from the resources of his own mind, which makes the most insignificant things serious and even formidable. All other interests are absorbed in the deeper interest of his own thoughts, and find the same level. His mind magnifies the littleness of his subject, and raises its meanness ; lends it his strength, and clothes it with borrowed grandeur.

Moest de coïncidentie in de gedachtengang zich beperken tot het uitweiden over filosofische beschouwingen die uit de grillen van de egotist Wordsworth voortspuiten, dan zou een dergelijke coïncidentie ons reeds toelaten op een merkwaardig voorbeeld van geestelijk verwantschap te wijzen. Maar er is meer. Zoals Keats aan Reynolds schrijft dat « every man has his speculations, but every man does not brood and peacock over them till he makes a false coinage and deceives himself », zo misprijst Hazlitt Wordsworth's « understanding » dat « broods over that which is without form and void, and makes it pregnant ». En Keats, zoals Hazlitt, besluit zijn afkeurend oordeel met een sneer op Wordsworth's « grandeur ». Hazlitt zei, dat de geest van Wordsworth de kleinheid van zijn onderwerpen magnificeerde en omkleedde met « borrowed grandeur », terwijl Keats meende dat het niet opging geplaagd te worden met « grandeur », wanneer we deze ook in een niet gecontamineerde vorm kunnen bewonderen.

Twee van de belangrijkste nu nog levende Engelse critici, John Middleton Murry en T.S. Eliot, hebben Keats de grootste lof toegezwaaid voor zijn diep inzicht in het wezen van de poëzie, en dit vooral naar aanleiding van nog een andere passage in de brief aan Reynolds, die we boven in haar context hebben geciteerd. Deze passage luidt als volgt: « Poetry should be great and unobtrusive, a thing which enters into one's soul, and does not startle it or amaze it with itself, but with its subject ». Nu kan het nauwelijks een toeval heten, dat Hazlitt in de laatste van zijn reeks lezingen die hij in het Surrey Institution hield, een idee ontwikkelde die op een merkwaardige manier de ietwat geforceerde structuur van de zo bewonderde gedachte van Keats verduidelijkt. De laatste lezing van Hazlitt droeg als titel « On the Living Poets » en Byron, Wordsworth en Scott werden er naast enkele mindere goden aan het publiek voorgesteld. Natuurlijk stak Hazlitt zijn gemis aan waardering voor Wordsworth niet onder stoelen of banken, maar wanneer hij daarentegen over Scott begon te handelen, prees hij deze voor de grote gerustheid waarmee deze dichter zich verliet op de kracht die louter van het onderwerp uitging. Hazlitt betoogde namelijk dat Scott « relies with the greater safety and success on the force of his subject. He selects

a story such as is sure to please, full of incidents, characters, peculiar manners, costume and scenery; and he tells it in a way that can offend no one. He never wearies or disappoints you. He is communicative and garrulous; but he is not his own hero. He never obtrudes himself on your notice to prevent your seeing the subject»⁹.

Het komt ons voor dat de woorden van Keats, met behulp van Hazlitt's ideeën nu opnieuw kunnen worden belicht en dat ze waarschijnlijk vatbaar zijn voor een dubbele interpretatie. Maar laten we eerst nog een blik werpen op een passage uit een recensie die Reynolds aan de *Endymion* van Keats wijdde en die, zoals Claude L. Finney¹⁰ het zo juist opmerkt, mag gelden als een antwoord op de brief die Keats hem schreef. Reynolds critiseerde eerst Byron met de term «egotist» — op dat ogenblik blijkbaar een modeterm van het kritisch jargon geworden¹¹ — en als een dichter wiens poëzie blijk gaf van hooghartigheid, terwijl hij Keats als volgt verdedigde: «Mr. Keats has none of this egotism — this daring selfishness, which is a stain on the robe of poesy... He knows that Nature is better and older than he is, and he does not put himself on an equality with her. You do not see him, when you see her». Dan somt Reynolds een reeks van mooie natuurverschijnselen op en zegt dat Keats «does not bring them in his own hand, or obtrude his person before you» en besluit met te zeggen dat «Wordsworth might have safely cleared the rapids in the stream of time, but he lost himself by looking at his own image in the waters».

De eerste interpretatie die we, op grond van Hazlitt en Reynolds, van Keats' uitspraak zouden willen voorstellen, is, dat de dichter meent dat de poëzie door haar onderwerp alleen al reeds de lezer in verrukking moet brengen en dat haar maker zoveel mogelijk zijn identiteit moet prijsgeven. Maar Keats zelf schijnt het oordeel van zijn vrienden wel te modiëren in die zin, dat het er voor hemzelf niet zozeer om gaat dat zijn dichterziel over zichzelf in verrukking komt wanneer hij aan poëzie denkt maar dat deze als het ware zijn persoonlijke identiteit opslorpt en

(9) W. HAZLITT, *Lectures on the English Poets* (Londen, Taylor and Hessey, 1819), p. 306.

(10) C.L. FINNEY, *op. cit.*, p. 335.

(11) Coleridge was blijkbaar de eerste grote romanticus die het «egotisme» voorstond. Zie hierover F.G. STEINER, «Egoism and Egotism», *Essays in Criticism*, II (1952), 444-452 en ook A. GÉRARD, *L'idée romantique de la poésie en Angleterre* (Bibl. de la fac. de phil. et lettres Univ. Liège, 1955), pp. 232-3 en nota aldaar; zie ook vooral COLERIDGE, *Collected Letters*, ed. E. L. Griggs (Oxford, 1955), pp. 82, 146, 161, 199, en *Anima Poetae*, ed. E. H. Coleridge (1895), pp. 14-5, voor de verdediging van het egotisme.

vernietigt. Hier ligt reeds in de kern aanwezig de gedachte die hij enkele maanden later expliciet zal uitspreken in een beroemde brief aan Richard Woodhouse, de bekende vriend van Keats, die piëteitsvol waardevolle afschriften vervaardigde van al de gedichten van Keats waarop hij maar enigszins de hand kon leggen.

In de maanden volgend op de lezingen van Hazlitt hield Keats zich vooral bezig met het schrijven van het lange epische gedicht *Endymion*, dat einde april - begin mei 1818 werd gepubliceerd door Taylor en Hessey. Enkele tijd daarna ondernam Keats met zijn vriend Charles Brown een reis in het Lake District en trok daarna verder voor zijn zogenaamde «Scottish tour». Op 18 augustus bereikte de dichter terug zijn woning te Hampstead en ongeveer twee maand later, omstreeks 27 oktober 1818, schreef hij aan Woodhouse een brief, die ieder Keats-onderzoeker heeft geboeid. In deze brief geeft Keats enkele beschouwingen over wat hij noemt «the poetical character», wat in onze taal ongeveer overeenstemt met «het dichterlijk type». Keats schrijft:

As to the poetical Character itself (I mean that sort of which, if I am any thing I am a Member ; that sort distinguished from the words-worthian or egotistical sublime ; which is a thing per se and stands alone) it is not itself — it has no self — it is every thing and nothing — It has no character — it enjoys light and shade ; it lives in gusto, be it foul or fair, high or low, rich or poor, mean or elevated — It has as much delight in conceiving an Iago as an Imogen. What shocks the virtuous philosopher, delights the camelion Poet... A Poet is the most unpoetical of any thing in existence ; because he has no Identity — he is continually in for — and filling some other Body... When I am in a room with People if I ever am free from speculating on creations of my own brain, then not myself goes home to myself : but the identity of every one in the room begins to <for so> to press upon me that I am in a very little time annihilated — not only among Men ; it would be the same in a Nursery of children : I know not whether I make myself wholly understood (pp. 227-8).

Het is meer dan duidelijk, dat Keats zijn eigen poëtische natuur plaatst tegenover het «egotistisch sublieme» van een Wordsworth. Denken we aan het woord «obtrusive» in de gedachte van Keats dat «poetry should be great and unobtrusive», dan blijkt dat voor Keats Wordsworth een dichter is die zijn eigen persoon opdringt aan de lezer, iemand die door het schouwspel van de natuur vervuld wordt met sublieme gevoelens, of nog, die het nietigste bloempje magnifieert en oplicht uit zijn nietigheid om het te omkleden met gecontamineerde grootsheid. In zijn twee

beroemdste gedichten *Tintern Abbey* en *Intimations of Immortality from Recollections of Early Childhood*, laat Wordsworth niet af er zijn lezers van te doordringen, dat de natuur hem vervult met een « sense sublime ». De volgende passages uit *Tintern Abbey* hebben blijkbaar zowel Keats als Hazlitt voor de geest gezwefd bij hun beoordeling van Wordsworth:

Nor less, I trust,
To them I may have owed another gift,
Of aspect more sublime ; that blessed mood,
In which the burthen of the mystery,
In which the heavy and the weary weight
Of all this unintelligible world,
Is lightened...

En verder:

For I have learned
To look on nature, not as in the hour
Of thoughtless youth ; but hearing oftentimes
The still sad music of humanity,
Nor harsh nor grating, though of ample power
To chasten and subdue. And I have felt
A presence that disturbs me with the joy
Of elevated thoughts ; a sense sublime
Of something far more deeply interfused...

Wanneer we de inhoud van Hazlitt's kritiek op *The Excursion* indachtig zijn — kritiek die herdrukt was geworden in de rondetafel-essays — dan is het meer dan waarschijnlijk dat Hazlitt Keats tot de suggestieve frase « egotistical sublime » heeft geïnspireerd. Maar de invloed van de criticus strekt wellicht nog verder. In de boven geciteerde brief aan Woodhouse beweerde Keats, dat hij als dichter geen besef had van zijn eigen identiteit en te zijn een kameleon-dichter die zich laat opsloppen door het hem omringend schone; en, in de tweede plaats, dat hij zijn identiteit voelde tenietgaan in het gezelschap van anderen. Nu ging Hazlitt, in de vijfde van de cyclus lezingen, handelend over Thomson en Cowper, uit van de gedachte, dat gevoelens met natuurimpressies steeds op dezelfde wijze geassocieerd worden en dat onze gevoelens kunnen worden overgedragen op de klasse waartoe bepaalde natuurimpressies behoren. De bomen, het gras, de ritzelende natte blaren in de dreven van de Tuilerieën, zegt Hazlitt, schenen hem even Engels toe als de bomen, het gras en de blaren, die hij al jaren gewoon was te zien in Engeland. Maar

de gelaten van de mensen in Parijs schenen hem volledig te verschillen van deze in Engeland en hieruit leidde Hazlitt dan af, dat onze gevoelens van bewondering of vriendschap niet kunnen worden overgedragen op een ander individu. Hazlitt beweerde verder, dat ieder individu een wereld op zichzelf is, bestuurd door honderden tegenstrijdige impulsen en dat het daarom onmogelijk is bij voorbaat te weten, hoe we tegenover een totnogtoe onbekende zullen reageren. Men zal zich herinneren dat Keats aan Woodhouse had geschreven, dat de identiteit van ieder der personen van een gezelschap hem bedrukte en hem als het ware vernietigde. Luister nu hoe Hazlitt zijn gedachtengang besluit en de verwantschap tussen de beide kunstenaars op het stuk van hun ideeën valt dadelijk in het oog: «The same principle will also account for that feeling of littleness, vacuity, and perplexity, which a stranger feels on entering the streets of a populous city. Every individual he meets is a blow to his personal identity. Every new face is a teasing, unanswered riddle»¹².

De gedachten van Keats en Hazlitt die we zo juist hebben belicht, verschaffen ons een aantal interessante gegevens, die ons in staat stellen onze esthetische waardering van de dichter, voor zover zulks mogelijk is, kritisch te funderen. En nu we de voornaamste contactpunten tussen beide kunstenaars hebben aangewezen, is duidelijk gebleken, dat Keats in 1818 de noodzaak voelde, om de beginselen en motieven van zijn scheppingsdrang vaster te omlijnen en dat Hazlitt hem inderdaad de «beste metafysische weg», «the best metaphysical road» (p. 137), zoals de dichter het zelf in een brief uitdrukt, had getoond.

Wanneer we hier gehandeld hebben over de natuur van de kameleon-dichter en over het feit dat deze zijn identiteit laat opsorpen door zinnelijke impressies en een kunstwerk scheidt dat voor zichzelf dient te spreken, dan zal wellicht bij velen de bekende gedachte van Flaubert opgekomen zijn dat «l'artiste doit être dans son œuvre, comme Dieu dans l'Univers: présent partout, visible nulle part». Vergelijken we nu de woorden van Flaubert met de uitspraak van Keats dat de dichter geen identiteit heeft, dan is er wel gelijkenis te bespeuren, in die zin dat beide kunstenaars poneren, dat de voortbrengselen der kunst een bestaan hebben los van hun schepper, en dat ze alleen daardoor een zogenaamde «soliditeit» verkrijgen. Met andere woorden, het is de taak van de schrijver in volle objectiviteit iets te laten zien, dan wel van zichzelf te getuigen en bekentenisliteratuur te schrijven. Het is wellicht daarom dat Flaubert zei, dat de kunstenaar is in

(12) HAZLITT, *Lectures* p. 201.

zijn werk « *présent partout, visible nulle part* », en dat hij ook het bekende « *Madame Bovary, c'est moi* » voorhield aan al wie hem vroeg wie als prototype voor de heldin van zijn roman had gestaan. De auteur verbergt zich inderdaad zoveel mogelijk achter de karakters die hij scheidt, zoals God zich verbergt in het Heelal. Vandaar ook in objectieve scheppingen, zoals *Madame Bovary*, het gebruik van « *style indirect libre* » en « *stream of consciousness* »-techniek.

Het gedicht waarin Keats het meest zichzelf depersonaliseert, is waarschijnlijk de bekende *Ode to a Nightingale*, ode die in mei 1819 werd geschreven. Het is nu merkwaardig, dat een recent artikel¹³ er heeft op gewezen, dat Hazlitt in zijn lezingen in het Surrey Institution ideeën had ontwikkeld, waarmee bepaalde passages van deze ode nader kunnen worden verklaard. Laten we enkele sporen van Hazlitt's invloed in dit gedicht aanstippen. De ode aan een nachtegaal is niets anders dan een poging om aan de grauwe realiteit van het eigen ik te ontsnappen, weg van wat de dichter noemt « *weariness* », « *fever* » en « *fret* ». De bewondering van de dichter beperkt zich niet tot de nachtegaal die *hic et nunc* in zijn tuin zingt, maar hij wordt in een latere strofe de onsterfelijke vogel, de « *immortal bird* », representatief voor de klasse waartoe hij behoort. Nogmaals zal het duidelijk zijn, dat de invloed van Hazlitt, misschien onbewust, op de dichter heeft ingewerkt, want men zal zich herinneren dat Hazlitt had beweerd, dat de Natuur iets onpersoonlijks bezit, dat ze ons steeds vermag te boeien omdat onze gevoelens voor een bepaald natuurobject kunnen overgedragen worden op de klasse waartoe dit object behoort. Daarom ook vinden we in de ode aan een nachtegaal een strofe, waarin de bekoring die uitgaat van het nachtegaalslied gezien wordt als een bekoring die optreedt doorheen alle tijden en in alle ruimten. Ziehier de bewuste strofe:

Thou was not born for death, immortal Bird !
 No hungry generations tread thee down ;
 The voice I hear this passing night was heard
 In ancient days by emperor and clown :
 Perhaps the self-same song that found a path
 Through the sad heart of Ruth, when, sick for home,
 She stood in tears amid the alien corn ;
 The same that oft-times hath
 Charm'd magic casements, opening on the foam
 Of perilous seas, in faery lands forlorn.

(13) Zie Janet SPENS, « A Study of Keats's 'Ode to a Nightingale' », *Review of English Stud.*, New Ser., III, (1952), 234-243.

Wanneer de betovering van de zang van de nachtegaal voorbij is, wordt de dichter teruggeslagen op zijn « sole self », zijn eigen ik, dat terug zijn identiteit verkrijgt, identiteit welke de dichter in zijn extatische bewondering zo graag had prijsgegeven.

Forlorn ! the very word is like a bell
 To toll me back from thee to my sole self !
 Adieu ! the fancy cannot cheat so well
 As she is fam'd to do, deceiving elf.
 Adieu ! adieu ! thy plaintive anthem fades
 Past the near meadows, over the still stream,
 Up the hill-side ; and now 'tis buried deep
 In the next valley-glades :
 Was it a vision, or a waking dream ?
 Fled is that music : — Do I wake or sleep ?

Uit de hier aangevoerde voorbeelden van litteraire correlatie is duidelijk gebleken, welke betekenis er, bij gelijk welke vorm van literatuurstudie, moet worden gehecht aan een nauwgezet onderzoek van de ideeën die voor een bepaalde schrijversgeneratie toegankelijk waren. Keats heeft inderdaad niet meer gedaan dan de gedachten van Hazlitt geladen met een poëtische potentie, en de dichter heeft aldus eens te meer bewezen dat de geniale kunstenaar niet zozeer is de schepper van nieuwe ideeën, dan wel de schepper van een onvergankelijke en onvergetelijk-treffende vorm die aan de idee gestalte geeft.

Het kan niet in onze bedoeling liggen de invloed die Hazlitt op Keats heeft geoefend, nog verder tot in allerlei details na te gaan¹⁴. We wensen derhalve deze uiteenzetting te besluiten met een poging, om de verhouding tussen beide kunstenaars in het historisch kader te situeren. Zoals welbekend, begint de Engelse romantiek met Wordsworth en Coleridge en eindigt ze met Keats, Shelley en Byron. De beweging werd in 1798 ingeluid met de publicatie van de *Lyrical Ballads*, die later werden voorafgegaan door een inleiding, waarin de beginselen van de nieuwe poëzie werden uiteengezet. Aan een nieuwe definitie van het begrip romantiek zullen we ons hier niet wagen, temeer daar de meerduidigheid van het begrip zo schitterend werd geanalyseerd door een geleerde als Arthur O. Lovejoy¹⁵. Geldt *Weltschmerz* of *mal du siècle* echter als een voornaam kenmerk van de Europese romantiek, dan

(14) Men vergelijk de overtuiging van Keats dat « poetry should surprise by a fine excess » (*Letters*, p. 108) met Hazlitt's opvatting dat « it is the nature of the poetical temperament to carry everything to excess » (*Lectures*, p. 187).

(15) A.O. LOVEJOY, « On the Discrimination of Romanticisms », *PMLA*, XXXIX (1924), 229-253.

bemerken we daarvan niet veel in de Engelse. De grondtoon van de lyriek van Wordsworth is een intens vreugdegevoel, « the deep power of joy », dat de dichter ondervindt in de contemplatie van de natuur, en hij slaagt er zelfs in, Coleridge tijdelijk mee te voeren op de stroom van zijn natuurverering. In vele opzichten is Wordsworth een discipel van Rousseau, met zijn mystisch geloof in de natuur en zijn verheerlijking van het kind als de beste wijsgeer, terwijl Coleridge mag worden beschouwd als de erfgenaam van de theorieën van de Duitse romantische filosofen. Het enthousiasme dat Coleridge en Wordsworth voelden voor de Franse Revolutie, verzwakte naarmate de jaren verder gingen en men mag beweren, dat de Revolutie voor hen enkel maar hun poëtisch bewustzijn heeft wakker geschud. Nu is het eigenaardig, dat bij Hazlitt, die de eerste bewogen revolutiejaren slechts als kind had beleefd, de ideeën van de Franse Revolutie veel sterker hebben nagewerkt en dat een diepe aanhankelijkheid aan de revolutionaire gedachten zijn ganse leven beheerste. De tijd waarin hij leefde, was trouwens gunstig om hem in zijn pro-revolutionaire houding te doen volharden. In 1811 was het zogenaamde *Regency* begonnen, onder het beleid van de Prins-Regent, de latere George IV. Het was een periode die zowat tien jaar duurde en veel gelijkenis vertoont met de jaren vóór de Franse Revolutie. Het hoeft ons dan ook niet te verwonderen, dat Hazlitt zich aansloot bij de radicale vleugel die in Hunt's weekblad begon met de dwaasheden en de liefdesavonturen van de Prins-Regent te satiriseren. In *The Examiner* vond Hazlitt van 1814 af zijn eigenlijk werkterrein en zijn talent maakte dit blad tot een geducht wapen. Het was door de bemiddeling van *The Examiner*, dat Keats in contact kwam met de schrijvers van zijn tijd en hier dat hij onder de bekoring kwam van de dynamische personaliteit van Hazlitt.

Wanneer we de tweede generatie van romantici als geheel beschouwen, dan moet het ons opvallen, dat ze eigenlijk meer rebelleerden tegen de maatschappij van hun tijd dan Coleridge en Wordsworth het ooit hadden gedaan. De levensloop van Shelley en Byron is daarvan een sprekend voorbeeld. Wat Keats betreft, deze was wel minder politiek geïnteresseerd, maar hij is op een ander terrein veel verder gegaan dan zijn illustere voorgangers en wel op het stuk van het uitgesproken zinnelijk, of liever zintuigelijk, karakter van zijn lyriek en in zijn intens nastreven van de Schoonheid, voor hem de enige waarheid. Shelley aanbad de « intellectuele » schoonheid, Keats hunkerde naar het beleven van het concrete, het smaken van al wat de wereld der zintuigen hem maar kon bieden. De gedachtenwereld van Keats was wel veel

begrensder dan die van Shelley, maar hij had in Hazlitt een denker gevonden, die voor hem de beste metafysische weg kon banen langs waar de tempels der verheven, klassieke Schoonheid konden worden bereikt. Wat Keats in Hazlitt vereerde was nog de artiest, de onstuimige enthousiast die tegelijk een rationalist kon zijn, de man die van geen compromissen wilde horen en wiens geestelijke integriteit boven alle twijfel verheven was. Dat de figuur van Hazlitt de kunstenaars, en vooral de dichters, van zijn tijd kon fascineren, kan niet beter worden geïllustreerd dan met de woorden van Heinrich Heine¹⁶, die, enkele jaren na de dood van Hazlitt, in zijn opstel *Shakespeares Mädchen und Frauen* schreef, dat Hazlitt de enige Shakespeare-commentator was die het de moeite waard was te lezen. Heine's karakteristiek moge deze uiteenzetting besluiten: « der selige Hazlitt, ein Geist ebenso glänzend wie tief, eine Mischung von Diderot und Börne, flammende Begeisterung für die Revolution neben dem glühendsten Kunstsinn, immer sprudelnd von Verve und Esprit ».

(16) Over de relatie Hazlitt - Heine, zie K. HAYENS, « Heine, Hazlitt and Mrs Jameson », *Modern Language Review*, XVII (1922), 42-49.